

موضوع : نقش خلفا در زمینه سازی تثبیت فرهنگ اموی در تاریخ اسلام

کوثر ایوانی

چکیده

چگونگی به قدرت رسیدن امویان از مباحث مهم در تاریخ اسلام می باشد بنی امیه از همان ابتدا پذیرش اسلام در پی آن بودند تا به هر راه ممکن شوکت و بزرگی گذشته خود قبل از اسلام را بازیا بند اما با پیدایش قانون ها و معیارهای جدید برای مدت زمانی برآورده شدن چنین آرزویی را ممکن نمی ساخت بوجود آمدن جریان سقیفه بعد از رحلت رسول خدا که منجر به حضور بنی امیه در حکومت اسلامی شد به مرور زمان زمینه ساز به قدرت رسیدن بنی امیه گردید. خلیفه دوم عمر بن خطاب با قدرت دادن به معاویه که حکومت سر زمین شام در اختیار وی بود بنی امیه را در بدست آوردن قدرت مصمم کرد با روی کار آمدن خلیفه سوم که خود از امویان بود بنی امیه بیش از قبل در کسب کردن قدرت پیش رفته و مصمم شدند. امویان به جنگ با امام علی پرداخته و مشکلات بسیاری را برای ایشان به وجود آوردند و در آخر با شهادت امام علی و وادار کردن امام حسن به صلح به تمام آرزوهای خود رسیده و دنیای اسلام را تصاحب کردند و بدین ترتیب خلافت از خاندان پیامبر به خاندان امویان انتقال یافت، مقاله حاضر در پی دلایل دستیابی امویان به قدرت با وجود دشمنی با خاندان پیامبر در جهان اسلام می باشد.

کلید واژه: خلفا، فرهنگ، تاریخ، فرهنگ اموی، اسلام.

مقدمه

خلفای راشدین یا خلفای اربعه اصطلاحی است که از سوی مسلمانان اهل سنت در ارتباط با چهار شخصی است که پس از وفات رسول الله (ص) به خلافت رسیدند. این چهار نفر به ترتیب عبارتند از ابوبکر، عمر، عثمان و حضرت علی (ع) البته در برخی از منابع اهل سنت امام حسن مجتبی (ع) را پنجمین خلیفه از خلفای راشدین و تکمیل کننده آن می دانند. بنی امیه از نسل امیر اکبر بن عبد الشمس بن عبد مناف بن قصی می باشد که نسب آنها با بنی هاشم درجه سوم پیامبر عبد مناف به هم می رسند با افزایش پیدا کردن به بنی امیه آنان هویت جداگانه ای از بنی عبد شمس پیدا کردند و به بنی امیه مشهور شدند. خلافت بنی امیه یا امویان دومین خلافت از مجموع چهار خلافت بنا نهاده شده بعد از وفات پیامبر بود خلفای بنی امیه همگی از خاندان بنی امیه بودند.

در مقاله حاضر پس از آشنایی اجمالی با خلفای راشدین و بنی امیه و حکومت آنها و همچنین با جایگاه بنی امیه در میان قریش و در عصر جاهلیت و همچنین نزد خلفای راشدین مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است. روش کار در این تحقیق توصیفی- تحلیلی و کتابخانه ای می باشد. در ارتباط با بنی امیه و فرهنگ امویان و نقش آنان در تاریخ اسلام و همچنین در رابطه با خلفای راشدین و سیره شیخین آثاری پدید آمده اند از جمله از حکومت الهی پیامبر تا سلطنت مروثی معاویه ابولفضل عابدینی دانشیار تاریخ اسلام دانشگاه تهران، منابع مالی حکومت معاویه ابن ابی سفیان علیرضا غفاریان دبیر تاریخ شهر تهران زمستان ۱۳۹۱ و مراحل دستیابی امویان به قدرت پس از اسلام اثر سید محمود سامانی، سید احمد ففدی که در آثار یاد شده بیشتر به چگونگی به قدرت رسیدن و سپس فروپاشی حکومت امویان و همچنین به تاریخ امویان اشاره شده است و جنبه نوآوری مقاله حاضر این است که با نقش خلفای راشدین در به قدرت رسیدن و تثبیت فرهنگ امویان در تاریخ اسلام اشاره می کند.

کلید واژه خلفای راشدین، امویان، فرهنگ اموی، تاریخ اسلام:

۱- مفهوم شناسی بنی امیه

۱-۱ مفهوم شناسی بنی امیه

معاریه و جانشینان او را به دلیل نام جدشان امیه خلفای اموی می خوانند خلفای چهارده نفر بودند و ۹۱ سال (۳۲ تا ۱۴۸ هـ ق) حکومت کردند. خاندان بنی امیه با دو گروه تقسیم می شوند آل سفیان که شامل معاویه ابن ابی سفیان و پسرش یزید بن معاویه و نوه اش معاویه ابن یزید که به معاویه ثانی معروف بود- دسته دوم شامل شعبه آل مروان (۶۴ تا ۱۳۲ هـ ق) که شامل مروان بن حکم و فرزندان او می باشد.

بنی امیه هموارد به دو گروه (عنابس) و (اعیاص) شناخته می شوند^۱، معاویه و جانشینیان او (یزید و معاویه ثانی) از عنابس میباشند و به آل ابی سفیان مشهور هستند^۲، مروان بن حکم و اولاد وی یعنی آل مروان به اعیاص شهرت داشتند.^۳

۱-۲ از لحاظ لغوی

بنی امیه از لحاظ لغوی به معنای فرزندان امیه می باشند و به کسانی اطلاق می شد که نسب آنها به امیه می رسید.

۲- بنی امیه در عصر جاهلیت

امویان در دوران جاهلی از بزرگان و توانگران قریش به شمار می آمدند و تجارت می کردند جد بنی امید امیه عبد الشمس عامل پیمان تجاری میان قریش با حبشه^۴ و یا عراق بوده است به همین خاطر وی از اصحاب ایلاف به شمار می آید^۵ ابوسفیان بن حرب در آستانه ظهور اسلام رئیس کاروانهای تجاری قریش بوده و باشام داد و ستد داشته است^۶. ابوسفیان پس از پدرش حرب عهده دار منصب قیادت^۷ (به معنای جمع کردن و مرتبط کردن کردن چند نفر برای لواط یازنا قوادی گفته می شود) بود همچنین در نبرد فجار ابتداحرب فرمانده سپاه قریش بود^۸ پس از او ابوسفیان عهده دار این منصب شد به علاوه حرب و سیروی اوسفیان از داوران قریش به حساب می آمدند^۹. از شخصیت های معروف امویان در عصر جاهلیت می توان علاوه بر حرب و پسرش ابوسفیان به ابو احیحه سعید بن عاص بن امیه اشاره نمود.^{۱۰}

۱- ابن عبدربه العقد الفرید ، ج ۳، ص ۳۱۶ ، کلبی جسدۃ النسب ص ۱۳۸ ، ابن حبیب بغدادی المنت فی اخبار القریش ص ۱۱۴

۲- کلبی جمهرۃ النسب ص ۳۸ ۳- ابن سلام النسب ص ۱۹۹ ، ابن خزم جسدۃ الأنساب العرب ص ۱۷۸ ابن قتیبه المعارف ص ۷۴-۷۳

۴- الطبقات ابن سعد، ج ۱، ص ۶۱ ۵- المحبر، ص ۱۶۲ - ۱۶۳

۶- اخبار مکه ، ص ۱۱۵

۷- اخبار مکه ص ۱۱۵ ۹- مهمات القرآن ج ۲ ص ۷۴۶

۸- تاریخ ابن خلدون ج ۳ ص ۲ ۱۰- المحبر، ص ۱۴۸

گفتار دوم ابو بکر ابن ابی قحافه

۱-۲ معرفی اجمالی

ابو بکر عبد الله بن عثمان بن عام بن عمرو و یتیمی قریشی دو سال و اندی بعد از سال عام الفیل^۱ ، ۵۱ قبل از هجرت در شهر مکه متولد شد^۲. پدر ابوبکر ، ابو قحافه عثمان و مادرش ام الفیر سلمی بنت صخر بن عمرو بن کعب هر دو از

قبیله بنی تیمم بوده اند و از طریق مره جد پنجم آنان با رسول الله نسبت داشته اند.^۳ ابو بکر ابن ابی قحافه اولین خلیفه از خلفای راشدین و یکی از افراد ذکر شده در عشره مبشره نزد اهل سنت می باشد. وی پس از رحلت رسول خدا (ص) در سال یازدهم هجری بر خلاف و صیت آن حضرت درباره خلافت و جانشینی حضرت علی (ع) توسط عده ای که بلا فاصله پس از وفات رسول الله (ص) در سقیفه بنی ساعده جمع شدند و به بحث و جدل بر سر جانشینی پیامبر پرداختند، به عنوان نخستین خلیفه تعیین شد هر چند که شیعیان به خلافت و امامت حضرت علی (ع) بعد از پیامبر معتقد هستند. ابو بکر در دوشنبه ۷ جمادی الثانی سال ۱۳ هجری به دلیل انجام غسل در هوای سرد بیمار شد و در بستر افتاد و به همین خاطر از نماز گذاردن با مردم بازماند در مدت بیماری وی که پانزده روز ادامه داشت عمر بن خطاب به جای او با مردم نماز می خواند، سر انجام در شامگاه سه شنبه همان ماه در سن ۶۲ سالگی و مدت خلافت ۲ سال و ۳ ماه و ۲۲ روز در گذشت.^۴ بر طبق و صیت ابوبکر همسرش اسماء بنت غمیس جنازه وی را غسل داد و عمر بن خطاب بر وی نماز گذارد و همچنین طبق وصیت او به عایشه،^۵ به کمک عثمان بن عفان و طلعه در کنار رسول الله دفن شد.^۵

۱- ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی، الا سابه، ج ۴، ص ۱۴۵

۲ - زرکلی، خیر الدین، الاعدام، ج ۴، ص ۱۰۲

۳- ابن سعد بغدادی، محمد بن سعد، الطبقات الکبری ج ۳، ص ۱۶۹ بیروت دار صار- ابن قنتیه، عبد الله بن مسلم، المعارف ج ۱

۴- یعقوبی، تاریخ یعقوبی، ۱۳۷۹ ق، ج ۲، ص ۱۳۶-۱۳۸؛ طبری، تاریخ الامم و الملوک، ۱۳۸۷ ق، ج ۳، ص ۴۱۹ - ۴۲۰

۵- ابن سعد، الطبقات اکبری، ۱۹۶۸م، ج ۳، ص ۲۰۹، ۲۰۸، ۲۰۳؛ طبری تاریخ الامم و الملوک ۱۳۸۷ ق، ج ۳، ص ۳۲۱-۴۲۲

۳- عمر بن خطاب

۳-۱ معرفی اجمالی

عمر بن خطاب بن نفیل بن العزی بن رباح^۱ و کنیه ابو حمص می باشد^۲ او در سال سیزدهم بعد از عام الفیل به دنیا آمده است.^۳ مادر وی حنتم بنت هاشم بن مغیره از قریش و از طایفه بنی مفزوم می باشد.^۴ عمر در ابتدای ظهور اسلام یکی از مخالفان سرسخت مسلمانان بوده است و به افرادی که از قبیله وی به اسلام می گرویدند با نهایت خشم رفتار می کرد تا بدانجا که خواهر و داماد عمر اسلام خود را از و مخفی نگاه می داشتند.^۵ عمر بن خطاب همچنین

یاد کرد^۲. قابل توجه می باشد که بنی امیه با داشتن صف های فراوان نمی توانستند بعد از رحلت رسول خدا کسب قدرت نمایند اما ابو سفیان رئیس امویان به مرور راه را برای رسیدن بنی امیه به قدرت را بوجود آورد چنان که بنی امیه در ابتدا با جانشینی و خلیفه شدن ابوبکر مخالفت کرد^۳ و دستگاه تازه تأسیس خلافت که خطر بنی امیه و ابوسفیان را درک کرده بودند بابخشودن زکات نجران که توسط ابو سفیان جمع شده بود او را باخود همراه ساختند و خطروی رادفع کردند.

۷-۲ بنی امیه در دوره عمر

خلیفه دوم سیاست ناهمگونی داشت وی در همین سخت گیری بر کارگزاران خود اعمال ناشایست برخی از آنها را نادیده گرفته و چشم پوشی می کرد چنان که از جرم ها و اعمال فرد فاجری مانند مغیره بن شعبه چشم پوشی و گذشت کرد^۴ و معاویه نیز یکی از آن افراد متخلف در زمان عمر بود، با آنکه خلیفه دوم تغییر دادن کارگزاران خود را دوست می داشت اما از عزل کردن معاویه گذشته وی را به جای خودنگه می داشت عمرنه تنها در مقابل معاویه ایستادگی از خود نشان نداد بلکه با گذشت از کردار او روح بلند پروازی را در معادیه زنده کرد به گونه این که معاویه در زمان خلافت امیر المؤمنین (ع) خود را نماینده منصوب

۱- عاملی ۱۴۰۰ ج ۳۷۰، ۴

۲- مسعودی، مروج الذهب و معادن الجواهر ج ۳ ص ۲۲-۲۱

۳- بلاذری، انساب الاشراف ج ۲ ص ۲۷۱

۴- یعقوبی، تاریخ یعقوبی ج ۲ ص ۱۴۶

عمر می دانست حاضر به ترک حکومت شام نمی شد^۱. چشم پوشی عمر از رفتار معاویه در میان سیاست های او کاملاً آشکار بود تا به حدی که کسانی که نزد عمر به ملامت معاویه می پرداختند باعث آزردن خاطر شدن خلیفه می شد^۲ عمر در آستار مرگ خود خطر معاویه را به شورای شش نفره گوشزد نمود حال پرستی که مطرح می شود این است چه کسی به معاویه آنقدر قدرت داد که وی در جایگاه یک استاندار بتواند اصحاب بزرگ رسول الله را کنار بزند و خطری برای آنان باشد آیا جز این بود که عمر، معاویه را سال ها بر حکمرانی سرزمین شام باقی گذاشته و لقب کسرای عرب را به وی داده^۳.

۷-۳ بنی امیه در دوره عثمان

بنی امیه به هنگام تشکیل شورای شش نفره که توسط عمر برای انتخاب خلیفه بوجود آمده بود در حمایت از عثمان بن عفان و رقابت با هاشمیان با افرادی چون عمار یاسر که از امام علی (ع) حمایت و طرفداری می کرد به بحث پرداختند و حتی تا بدانجا پیش رفتند که وی را دشنام دادند^۴ با برگزیده شدن عثمان دیگران نیز به ناچار بدان رضایت

دادند افرادی مانند امام علی (ع) را تهدید کردند که در صورت بیعت نکردن به قتل خواهند رسید^۵. عثمان بعد از خلافت بنی امیه را بر مردم مسلط کرد و تمامی مراکز قدرتمند را به دست خویشان خود یعنی امویان سپرد روی کار آمدن عثمان که خلیفه ای اموی بود نوید پیروزی امویان بر هاشمیان را می داد چنین پیروزی که قبل از اسلام حتی به ذهنشان خطور نمی کرد هم اکنون حاصل شده و امویان برای حفظ آن نهایت کوشش خود را می کردند چرا که عثمان تجلی بنی امیه بود و او بود که زمینه تشکیل دولت اموی را بوجود آورد. عثمان در پاسخ به اعتراضات مردم درباره قدرت دادن بی اندازه به امویان می گفت: ((اگر کلیدهای بهشت نیز در دستان من بود آنها را به امویان می دادم تا همگی وارد بهشت شوند^۶)) در نهایت عملکرد نا مناسب کارگزاران خلیفه سوم که غالباً از اقوام وی بودند در بین مسلمین نارضایتی ایجاد کرده و منجر به و تجمع آنان برضد خلیفه سوم در مدینه شد در این حادثه

۱- منقری، وقعه صفین ص ۳۲- ابن اعثم کتاب الفتوح ج ۲ ص ۴۲۸

۲- ابن عبد البر، الاستیعاب فی معرفه الاصحاب ج ۳ ص ۴۷۲

۳- ابن عساکر، تاریخ مدینه دمشق ج ۶۲ ص ۸۰

۴- طبری، تاریخ طبری ج ۴ ص ۲۳۳

۵- بلاذری، انساب الاشراف جی ۶ ص ۱۲۸

۶- ابن حنبل، مسند احمد بن حنبل ص ۱۳۶

معاویه در اعزام کمک برای حمایت از عثمان تعلل نمود و به کمک خلیفه پاسخی نداد^۱ بعد از قتل عثمان برخی از امویان مدینه از ترس ابتدا به ام حبیبه دختر ابوسیفان و همسر پیامبر(ص) پناه بردند و سپس به شام یا مکه فرار کردند^۲ و توطئه ها و دشمنی خود را بر علیه امام علی (ع) ادامه دادند معاویه بعد از کشته شدن عثمان امام علی (ع) را متهم به قتل وی کرد در نهایت خلافت عثمان نردبانی برای پیشرفت معاویه

در حکومت کردن به کل قلمرو اسلامی شد.

۷-۴ بنی امیه در دوران امام علی (ع)

بعد از کشته شدن عثمان مسلمین با اصرار علی (ع) را به خلافت منصوب کردند اما هنوز پایه های خلافت ایشان محکم نشده بود که آن حضرت خود را در میان مخالفان قدرتمندی دید و نفاق امویان مانع آن بود که حضرت بتواند بر مبنای ارزش های اسلامی حاکمیت کند از همین رو از همان ابتدا خلافت امام زمزمه های مخالفت با ایشان شروع شدند زیرا روی کار آمدن امام علی (ع) یک پیام دردناک برای امویان داشت و در این میان طبیعی بود که امویان با خلافت امام علی کنار نیامده و آن حضرت به جدال و دشمنی پرداختند. معاویه که اکنون و داعیه دار سروری بنی امیه بود محرک اصلی جنگ جمل و تحمیل آن به امام علی شد او با نامه ای که به زبیر داد او را به شورش بر ضد

حضرت علی (ع) تحریک نمود زبیر نیز طلحه را با خود همراه کرد و آنگاه هر دو از مدینه به مقصد شورش بر علیه امام علی (ع) خارج شدند^۳ پس از جنگ جمل و پیروزی سپاه امام امویان به معاویه پیوسته و جنگ صفین را بر علیه امام به راه انداختند قابل توجه است که معاویه می خواست تا از جایگاه همسران پیامبر مانند حفصه و عایشه که مخالفان امام علی (ع) بودند استفاده کند و آنان را با خود همراه سازد چنان که معاویه می خواست حفصه نیز مثل عایشه در جنگ جمل در صف دشمنان امام قرار گیرد که با مخالفت برادر حفصه عبد الله بن عمر روبه روشد^۴. امیر المؤمنان که بعد از جنگ صفین در صدد دفع خطر معاویه بود در رمضان سال چهارم هجری به شهادت رسید و معاویه در چند قدمی دستیابی به تمام قدرت قلمه و اسلامی قرار گرفت.

۱- شیخ مفید الجمل والنصر لسید العتده فی حرب البصره ص ۷۳

۲- طبری، تاریخ طبری ج ۴ ص ۴۳۳-۴۳۰

۳- ابن ابی الحدید شرح نهج البلاغه ج ۱ ص ۳۱۰

۴- طبری - تاریخ طبری ج ۲ ص ۴۵۱

(نتیجه)

بنی امیه که از دشمنان دیرین خاندان پیامبر و اسلام بودند با رحلت رسول خدا و بوجود آمدن ماجرای سقیفه فرصت مناسبی برای نشان دادن خود پیدا کرده ولی بعد از بدست آوردن امتیازاتی صداح خود را در این دیدند که با دستگاه خلافت سازش کنند. عمر در زمینه سازی به قدرت رسیدن امویان نقش پر رنگ تری داشت زیرا وی با قرار دادن ولایات مهم شام به معاویه و بازخواست نکردن او عملاً اجازه کسب قدرت بیشتر را به معاویه داد. اما خلافت خلیفه سوم عثمان عالی ترین موقعیت برای اجرای نقشه های امویان بود زیرا عثمان علاوه بر اینکه خود از امویان بود یکی از شاخصه های مهم خلافت او قوم مداری بود و بنی امیه را از انزوای سیاسی که نتیجه عملکرد آنان بود خارج نموده و راه را برای قدرت گیری امویان برسرزمین های اسلامی هموار ساخت. بنی امیه در زمان خلافت امام علی (ع) با خود داری از بیعت با ایشان مخالفت خود را نشان دادند و در به راه اندازی جنگ جمل بر علیه آن حضرت نقش داشتند بنی امیه همچنین به بهانه خون خواهی خلیفه سوم که خود در قتل وی دخالت داشته نبرد و صفین را علیه امام علی (ع) به راه انداختند و همچنین موجب بوجود آمدن مشکلات بسیاری در طول دوران حکومت امام شدند سرانجام با به شهادت رسیدن امام علی (ع) و صلح امام حسن (ع) امویان به آرزوی دیرین خود که کسب قدرت بود رسیدند.

منابع و مأخذ

۱- نهج البلاغه

۲- شرح نهج البلاغه ج ۱ ص ۱۸۳ محقق و مصحح ابراهیم محمد ابو فضل قم مکتبه آیت الله مرعشی نجفی چاپ اول ۱۴۰۴ ق

۳- ابن ابی الحدید (۱۹۶۲ م) شرح نهج البلاغه بیروت دار الحیاء اکتب العربیه

۴- انصاری غلامحسین ((تتمه المنتهی و قایع ایام خلف)) شرکت چاپ و نشرین الملل

۵- تقوش محمدحسین ((تاریخ حکومت امویان)) ناشر پژوهشکده حوزه دانشگاه سال چاپ ۱۳۸۰

۶- فریهی عادل ((بررسی روابط اهل بیت با خلفا)) انتشارات عاصم بی تا

۷- اکبری فرد ، سمیه ((تعامل سیاسی امیر المؤمنین علی (ع) با خلفا)) انتشارات آثار سبز بی تا

۸ - کاردان رضا ((روابط متقابل خلفا با خاندان پیامبر)) ناشر مجمع جهانی اهل بیت

۹- این حنبل ، مسند احمد بن حنبل ص ۱۳۶

۱۰- طبری، تاریخ طبری ج ۴ ص ۴۵۱

۱۱ - بغدادی ، ابن حبیب ، المنق فی الاخبار القریش ص ۱۴۰

۱۲ - احمد بن حنبل ، فضائل الصحابه ج ۱ ص ۱۲۰

مقالات

۱- ابو الفضل عابدینی ((از حکومت الهی پیامبر تا سلطنت موروثی معاویه)) دانشیار تاریخ اسلام دانشگاه تهران
۱۳۹۸/۳/۳۰

۲- سید محمود سامانی سید احمد خضری ((بررسی تطبیقی زمینه ها و مراحل دستیابی امویان به قدرت پس از اسلام
(۱۳۹۱/۱۰/۱۳))

۳- حسین مفتخری ((حجاج و نقش وی در تحکیم و تثبیت خلافت اموی)) دانشیار گروه تاریخ دانشگاه خوارزمی
۱۳۹۲/۲/۱۰

۴- سید ابرارحسین نقوی شاه ((بررسی تطبیقی منابع تاریخی اهل سنت و تشیع درباره تعامل امام علی با خلفا))
مهر ما ۸۸۵

۵- محمد امین ذاکری قشمی ((مواضع سیاسی صحابه از رحلت رسول خداتا پایان خدمت خلیفه دوم)) ۱۳۹۹